

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 32 Volume: 7 Issue: 32

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KADIZÂDE MEHMED ARİF EFENDİ'NİN "RİSÂLE Fİ HASED" ADLI ESERİ VE MUHTEVASININ ANALİZİ*

"RISALA Fİ HASED" WORK OF KADIZADE MEHMED ARİF EFENDİ AND ITS ANALYSIS OF CONTENTS

Bülent AKOT*

Öz

Kadızâde Mehmed Arif Efendi, (ö.1173/1759) eserlerini Arapça olarak te'lif etmiş kelim, fıkıh, hadis, tefsir, Arap dili ve tasavvuf alanlarında birçok risale yazmıştır. Bu çalışmada onun tasavvufî eserlerinden *Risâle fi Hased* adındaki Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Koleksiyonu içindeki beş varaklık risalesinin analizi konu edilmiştir. Eserin neşrinin yanında telif gayesi, metodu ve içeriği ile ilgili bilgiler verilecektir. Ayrıca eser merkezinde hasedle ilgili görüşler de ele alınacaktır. Bu eser vasıtasıyla Kadızâdenin hased konusundaki görüşleri detaylı olarak ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadızâde Mehmed Arif Efendi, Tasavvuf, Ahlak, Hased.

Abstract

Kadizade Mehmed Arif Efendi, have written many works in Arabic theology, fiqh, hadith, tafsir, Arabic language and sufism. In this study his mystycal work "Risala fi Hased" which is in Süleymaniye Library, Nafiz Pasha Collection and which is made of five prepare treatise, has been the subject of analysis. Besides the publication of this work, copyright purpose, method and content-related information will be provided. In addition to this the opinions on hased will be discussed on the center of work. By this work, views of Kadizade on hased will be introduced in detail.

Keywords: Kadizade Mehmed Arif Efendi, Sufism, Ethic, Hased.

Giriş

Kadızâde Mehmed Arif Efendi'nin kendi eserlerinde adı; "Kadızâde Mehmed" (Kadızâde, 387: 6a) olarak geçmektedir. Tam adı ise, "Mehmed Arif b. Mehmed" olup tespit edilemeyen bir tarihte Erzurum'da dünyaya gelmiştir. (Bağdatlı, 1955: II, 333; Bursalı, 1333: I, 404). Babası öldükten sonra, annesi İspir kadısı ile evlendiğinden üvey babasına nispetle "Kadızâde" olarak tanınmıştır. Ayrıca İspir kazasında doğup büyüdüğü içinde "İspirî" olarak da meşhur olmuştur (Ateş, 2007: 310). Erzurum tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda "İspirî" olarak anılmasına karşılık Osmanlı ilim tarihinde "Erzurumî" nisbesi ile anılmıştır (Bağdatlı, II, 333).

Kadızâde, temel eğitimini İspir'de yapmış, (Konyalı, 1960: 508) sonrasında Erzurum'da icazet almıştır (Uyulaş, 2006: 515). Erzurum'daki tahsilinin ardından İstanbul'a gelerek ikinci bir icazetnameyi de dönemin meşhur âlimlerinden Kazâbâdî namıyla bilinen Ebu'n-Nâfi' Ahmed

* Bu çalışma, Erzurum Atatürk Üniversitesinin düzenlemiş olduğu Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumunda tarafımızdan özet halinde sunulan "Kadızâde Mehmed Arif Efendinin *Risale fi Hased* Adlı Eserinin Analizi" başlıklı yayınlanmamış bildirinin genişletilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

* Yrd. Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

b. Muhammed b. İshak (ö.1163/1750)'tan almıştır. Daha sonra memleketi Erzurum'a dönüp Sultaniye Medreselerine müderris olmuştur (Suluoğlu, 2010: 13). Burada müderrislik görevine devam ederken aynı zamanda Erzurum Müftüsü olarak da görevlendirilmiştir. (Bursalı I, 404). Bununla birlikte kendisi evlenmiş olup İbrahim Edhem Bey (ö.1190/1776) adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Edhem Bey de babası gibi iyi bir âlim olmuş olup "*Nehriyyetü'l-Fetvâ* isimli bir eseri günümüze ulaşmıştır. (Som, 2010: 100). Kadızâde, 1173/1759 tarihinde vefat etmiş (Bağdatlı, II, 333; Bursalı, I, 404) olup kabri, Erzurum-Çat yolu üzerinde birçok ulemanın da medfun olduğu Tuzcu Köyü'ndeki kabristandadır (Uyulaş, 518). Kabrinin Diyarbakır'da olduğu da söylene de (Kırboğa, 1974: 168) bu iddia gerçek dışıdır.

Kadızâde, ömrünün sonuna kadar birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinin çoğu kelâm ile ilgilidir. Hanefi-Maturidi çizgisinde bir inanç ve düşünce anlayışına sahip olan müellif genel olarak eserlerinde bu ekolün temel kaynaklarına atıfta bulunmuştur. Tespit edebilen eserleri on dokuzdur.

- Bahru'l-Fetâvâ (Süleymaniye, H. Hüsnü Paşa, 387),
- Kılâdetü'l Mercan fi Ahvâli'l Cânn (Süleymaniye, Nafiz Paşa, 1502),
- Şerhu Ravzati'l-Cennat
- Risaletün fima yetealleku bi'l-Kur'an
- Risâle fi İhtilâfi'l Ulema fi Vukûi'l-Mu'arreb fil-Kur'ân
- Risâletü's-Selâmiyye
- Risâle fi'l Vad' (Süleymaniye, Esad Efendi, 1269),
- Risâle fi'l-Va'd (Süleymaniye, Nafiz Paşa, 1502),
- Risâle-i Fethiyye (Süleymaniye, Esad Efendi, 3668),
- Risâle fi Fark Beyne Hadis'il-İlahiye ve'l-Kudsiyye (Süleymaniye, Serez, 3832),
- Risâle Mümeyyiz Mezhebi'l Maturidiyye Anil Mezahib'il Gayriye (Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 1287)
- Kâşif-u Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzah (Süleymaniye, Esad Efendi, 1269),
- Risâle fi'z-Zikr
- Risâle fi Hasedi'l Mezkûr fi Tarikati'l-Muhammediyye (Süleymaniye, Nafiz Paşa, 1502),
- Risâle-i Melheme (Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 4647),
- Risâletü's-Sa'diyye
- Risâle fi's Sa'âti'n Nahsiyye ve's Sa'diyye
- Risâle fi Beyani Buyuti's-Seb'ati's-Seyyare
- Risâle fi Beyani Sa'âti'l Busb (Nuruosmaniye, 4971).

Bilindiği üzere Kadızâde ve eserleri hakkında bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bundan dolayı müellifin hayatı ve eser listesi özet mahiyetinde verilmiştir. Bu aşamadan sonra esas araştırma konusu olan ve ilk defa ele alınan *Risâle fi Hased'in* adı, nüsha tavsifi, muhteva analizi ve çevirisi geniş şekilde ele alınacaktır.

1. Risalenin Adı ve Mehmed Birgivi

Kadızâde, h.1150/m.1737 yılında yazdığı bu risâleyi Mehmed Birgivi Efendi'nin meşhur eseri *Tarikati'l-Muhammediyye'nin* hased bölümüyle ilgili telif etmiştir. Eserin tam adı, *Risale fi Hasedi'l Mezkûr fi Tarikati'l-Muhammediyye*'dir. Eseri yazan Mehmed Birgivi (ö. 981/1573) ise XVI. Yüzyılda çeşitli sahalarda eser veren bir Türk âlimi olup Birgili diye de bilinmektedir. 10 Cemâziyelevvel 929 / 27 Mart 1523 tarihinde Balıkesir'de doğmuş olan Birgivi'nin asıl adı Takiyyüddin Mehmed'dir (Yüksel, 1977: 176). Birgivi son derece dürüst ve tavizsiz bir ilim adamıdır. Nitekim döneminde çok yaygın olan anlayışa rağmen hiçbir eserini herhangi bir devlet büyüğüne ithaf etmemiş, aksine devlet ileri gelenleri de dahil olmak üzere her seviyedeki yöneticilerde ve görevlilerde gördüğü kusurları cesaretle tenkid etmiştir (Aynî, 1939: 106).

Birgivi, Bayramiyye Tarikatının müntesibi olmakla birlikte zamanında Sünnî esaslardan sapmış ve bid'atlar ihdas etmiş olan bazı tasavvuf erbabını da eleştirmekten geri durmamış, hatta bir kısım mutasavvıfların bid'at ve aşırılıklarını ortaya koyup tenkid etmek üzere el-

Kavlü'l-Vasît Beyne'l-İfrât ve't-Tefrît, adlı bir de risâle yazmış olmasından dolayı tasavvuf düşmanı olmakla itham edilmişse de bu iddia isabetsiz görülmüştür (Bursalı, I, 253; Peçevî, 1283: I, 467). Nitekim eserin şârihlerinden ünlü mutasavvıf Abdülğanî en-Nablusî (ö.1143/1731), Birgivî'nin ehl-i sünnet esaslarına bağlı tasavvuf büyüklerini değil tasavvuf adına bir yığın bid'at ve hurafe ortaya çıkararak sözde mutasavvıfları tenkid ettiğini belirtir. Esasen onun eseri telif ederken Gazzâlî'nin *İhyâ u Ulûmi'd-Dîn'inden* çok geniş ölçüde faydalanmış olması da Sünnî tasavvufa bağlılığının açık bir delilidir. Eserlerinin her devirde büyük ilgi görmesi de ilmî dirayeti yanında dürüst, basiretli, cesur ve sosyal problemler karşısında sorumluluk duygusu taşıyan bir kişilik sahibi olmasının sonucu şeklinde değerlendirilmelidir. (Yüksel, 1992: VI, 193-194).

Birgivî 981 yılı Cemâziyelevvel ayında (Eylül 1573) bir İstanbul seyahati sırasında vebaya yakalanarak hicrî yıla göre elli iki yaşında vefat etmiştir. İlmî açıdan önemlerine göre Arap dili grameri, ahlâk-tasavvuf, fıkıh, akaid, tefsir-kıraat, hadis gibi sahalarda çoğu Arapça, birkaçı da Türkçe olmak üzere tespit edilebilmiş altmışa yakın eserinden olan *Tarîkati'l-Muhammediyye*, din, ahlâk ve tasavvuf konularıyla ilgili çok tanınmış Arapça bir eserdir. İlki İstanbul'da olmak üzere on beşi aşkın baskısı vardır. Ayrıca pek çok şerhi ve Türkçe tercümesi yapılmıştır (Yüksel, VI, 194).

Birgivî, *Tarikat-ı Muhammediye'yi* 980/1572 tarihinde yazmıştır. Eser ortaya çıktığı zaman fikir hayatında büyük bir yankı yapar. Sokullu Mehmet Paşa, Birgivî'yi İstanbul'a davet eder. Bu eserde işaret ettiği adaletsizliklerin giderilmesi için onun fikirlerini sorar (Aynî, 1939: I, 108) Diğer taraftan II. Selim'in mektupla Birgivî'yi İstanbul'a davet ettiği ve Birgivî'nin buna mektupla cevap verdiği de rivayet edilmektedir. (İşler, 1964: 20).

2. Risâlenin Nüsha Tavsifi

Hased Risalesinin Süleymaniye ve Erzurum nüshaları mevcuttur. *Süleymaniye Nüshası*, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü 1502 numarada kayıtlıdır. *Tarîkati'l-Muhammediyye'nin* 42a-46a varakları arasında bulunan eserin her varağı on yedi satırdan oluşmaktadır. Beş varak olan eser h.1150/m.1737 tarihinde yazılmıştır. Talik yazısı ile h.1160 tarihinde de istinsah edilmiştir.

Erzurum Nüshası ise Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 23979/8 arşiv numarasında kayıtlıdır. *Tarîkati'l-Muhammediyye'nin* 157a-160b varakları arasındadır. Her varak on dokuz satırdan müteşekkil olup nestalik yazısı ile istinsah edilmiştir.

Kadıızâde, risâlenin bazı yerlerine açıklamalar eklemiş, hasedin mahiyeti, çeşitleri, söz ve eyleme geçmeyen hasedin sorumluluğu vb. konuları birçok İslam âliminden alıntılar yaparak ele almıştır. Şekilsel açıdan risâleye besmele, hamdale ve salvale ile başlar. Sonrasında Birgivî'nin *Tarîkati'l-Muhammediye* adlı kitabında hased tefsirini ve hased eden kişinin söz ve fiil bakımından izaha muhtaç olduğu için ele aldığını belirtir. Risale boyunca bazı yerlerde dipnot şeklinde verdiği açıklamalar çeviri sırasında aynen aktarılmıştır.

3. Eser ve Kavram Analizi

3. 1. Risâlenin Muhteva Analizi

Çalışmanın merkezinde yer alan hased risâlesi kendi içinde dört bölümden oluşmuştur. İlk bölümlerde hased kavramı tanımlanmış ve hased çeşitlerinden bahsedilmiştir. Sonrasında haseden kurtulmanın yolları ve kalbe gelen düşüncelerin sorumluluğundan bahsedilmiştir. Bunlar kısaca dört başlıkta özetlenebilir.

a. Hasedin Tanımı

Kadıızâde, Birgivî'nin kitabında yaptığı tanımlamalarla başlar. Ona göre hased, dinî ya da dünyevî bir iyiliğin olduğu birinden nimetin zevâlini dilemektir. Bu konuda tekrarlarla birlikte İmâm-ı Gazâlî, Rağîb el-İsfahanî, İbn Nüceymel, Herevî, Ali el-Pezdevî, Fâzıl ve Münavî gibi düşünürlerin eserlerinden hased konusunda alıntılar yapmıştır. Bunun yanında günah

kastıyla nefse gelen hisleri dört mertebede açıklamaktadır. Bunlar, düşünce, şehvet, tasarlama ve azmetmedir. Eserin devamında kalpte mevcut olan muhabbetin tanımını yapılır.

b. Hased Çeşitleri

Kadıẓâde, haram olan ve olmayan olarak iki çeşit hasedden bahsetmektedir. Haram olan hased, kalpteki tabii sevgi olup nimetin zevalini ya da ulaşmamasını istemektir. Hasedin sevgisi Allah'ın nimetinin zevalini istemeye matuftur. Haram olmayan hased ise, gayr-i ihtiyarî biçimde kalbe gelen ve bundan dolayı kalpte hased sevgisi ortaya çıkmayıdır. Bunun insana bir zararı yoktur. Eğer hasedin gerektirdikleri yapılır ya da hasedin izi bazı organlarda ortaya çıkarsa hased haram olur.

c. Hasedden Kurtuluş Yolları

Kadıẓâde, hasedden kurtuluş yollarından şöyle bahsetmektedir.

- Kişi, hasedin hükmünü, gerekliliklerini fiilî ve sözlü olarak bilmelidir.
- Hasedin farkına vardıldıktan sonra nefesine muhalefet etmelidir.
- Hâsid kişi, hased edilen için dua etmeli hayırlar dilemelidir. Bu şekilde hasedin günahından kurtulmak mümkündür.
- Hased edildiğinde haksızlık yapıp zulmedilmemelidir.
- Hased ettiğinde nefse karşı çıkılmalı ve talep ettiklerinden uzak durulmalıdır.
- Hased edildiği için tevbe ve istiğfar edilmelidir.
- Yaradılış ve tasarrufunda Allah Teâlâ'ya itizarından dolayı tevbe etmelidir.

d. Kalbe Gelen Düşünceler

Kadıẓâde, kalbe gelen düşünce çeşitlerinden bahsetmektedir. Kalbe gelen düşüncelerin hangilerinden sorumlu olduğunu hadislerle birlikte izah etmektedir. Ona göre vesvese, nefsin konuşmasıdır. Kalpte ortaya çıkan düşünceler eğer rezilliklere ve günaha çağırıyorsa buna vesvese denir. Vesvese zarurî ve ihtiyarî olmak üzere iki çeşittir. Zarurî olan baştan beri göğüste cereyan eden düşüncelerdir. İnsan bundan kurtulamaz. Bütün ümmet bundan muafıdır. İhtiyarî olan ise, kalpte cereyan eder. Onu fiilen yapmayı ve ondan lezzet almayı ister. Vesevesenin durumu, birinin kalbinde bir kadının sevgisinin dolaşması gibidir. O, günahı tasarlamadan kerahetinden bahseder. Günah işlemeye kesin karar verilmezse günah işlenmiş olunmaz. Ancak kişi, kesin karar verirse azmetme günahı kazanır.

3. 2. Hased Kavramının Analizi

Hased, Arapça'da kıskançlık ve çekememezlik anlamında (İbn Manzûr, 1990: III, 148) bir başkasının sahip olduğu maddî ve manevî imkanları kıskanmak, o nimetlerden mahrum olmasını dileyerek onların kendisine geçmesini istemek demektir (Cevherî, 1984: II, 465). Dilbilimcilerden Rağıp el-İsfahani (ö. 502/1 108) de hasedi, bu istikamette gösterilen çaba ve gayret olarak da tanımlarken (İsfahani, 1986: 169). Cürcani (ö. 816/1413) kısaca kıskanan kişinin, kıskanılan kişideki nimetin kendisine geçmesini istemesi şeklinde tanımlar (Cürcanî, 1990: 92).

Hased kelimesi, türevleriyle birlikte Kur'an'da beş yerde geçmektedir (Bakara 2/109; Nisa 4/54; Fetih 48/15; Felak 113/1-5). Bu âyetlerden en bilineni "*Hased ettiğinde hasedçinin şerrinden sana sığınırım*" (Felak, 113/5) âyet-i kerîmesidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de "*ateşin odunu yediği gibi hased de hasenati, sevapları yer, mahveder*" (Ebû Dâvûd, Edeb, 52) diye buyurarak hasedin kötülüğüne vurgu yapar. Bu açıdan insanda hasedin olması, dünyada hasenatların terk edilmesinin sebebidir. Hâsid kişi, işlediği hasenatlardan âhirette de mahrum kalır.

Hased, psikolojik açıdan değerlendirildiğinde, insanın bedenini içten yıkan, mecalsiz ve halsiz bırakan, huzursuz eden, içten yakıp tüketen psikolojik bir hastalıktır (Dölek, 2002: 68). Bu açıdan hased, esas itibarıyla kötü ve olumsuz bir duygu olmakla birlikte bazı İslam âlimleri bunu bir derecelendirmeye tabi tutmuşlardır. Özellikle İmam-ı Gazâlî (ö 505/ 1111), hasedi dört derece halinde inceler:

- a. Kişinin, başkasında bulunan herhangi bir nimetin yok olmasını istemesidir. Bu nimetin kendisine geçmesi veya geçmemesi, onun için önemli değildir; önemli olan tek şey, o nimetin, hased ettiği kişiden gitmesidir.
- b. Kişinin, başkasında bulunan güzel bir ev, güzel bir hanım veya benzer herhangi bir nimetin, o kişiden alınıp kendi eline geçmesini istemesidir.
- c. Kişinin, başkasında bulunan herhangi bir nimetin aynısının veya benzerinin kendisinde de bulunmasını arzu etmesi, olmadığı takdirde, başkasındaki o nimetin de yok olmasını istemesidir.
- d. Kişinin, başkasında bulunan herhangi bir nimetin, o kişiden gitmesini istememesi, ancak aynısının meşru ölçülerde kendisinde de olmasını istemesidir. (Gazalî, tsz.: III, 192).

Muhâsibî'den itibaren hased konusunu ele alan İslâm ahlâkçıları bunun genellikle aralarında meslekî, iktisadî, ilmî, siyasî, içtimaî münasebetler bulunan insanlarda ortaya çıktığını belirtir ve başkalarının maddî veya mânevî bir nimete sahip olması karşısında insanın başlıca üç tepki gösterdiğini ileri sürer. Başkasının bir nimete kavuşmasını çekemeyip ondan mahrum kalmasını temenni etmeye hased, böyle bir kötü niyet taşımadan o nimetin benzerine kendisinin de nâil olmasını arzulamasına gıpta, bu arzuyu gerçekleştirme yönünde çaba göstermeye ve olumlu bir rekabet içine girmeye "münâfese" denilmiştir (Çağrıçı, 1998: XVI, 378-380). Başka bir deyişle olumlu anlamda hased etmek, kişinin başkasına verilen nimetin elinden gitmesini istemeksizin bir benzerinin de kendisine nasip olmasını istemesi ve bu gaye ile faydalı, yararlı ve iyi şeylerde yarışmasıdır. (İbn Hacer, 1987: I, 201). Bu çeşit yararlı ve hayırlı yarışmalar, teşvik edilmiş ve haram olarak kabul edilmemiştir. (Muhasibi, tsz.: 475). Hasedin bu şekilde müspet olanı, sosyal hayata rekabet ruhunu uyandırarak, hem dünya hem âhîret işlerinde olumlu yönden ilerlemede rol oynayabilir. Hased, insan ruhunda var olan tabii bir duygu olup insanlığın yaratılışı ile beraber kendini göstermiştir.

Kuşkusuz hepimizde yaratılıştan bir ölçüde çekememezlik bulunur. Ne var ki, az miktarda çekememezlik hiç de fena bir özellik değildir ve düpedüz normaldir. Ancak çekememezlik yararlı olmak zorundadır. İnsanı çalışmaya kanalize edebilmeli, insanda ilerleme eğilimi uyandırmalı ve sorunların üzerine gitme isteğini ona verebilmelidir. Böylesi durumlarda çekememezliğin yararsızlığı söylenemez. Dolayısıyla hepimizde varlığı kuşku götürmeyen birazcık çekememezlikler karşısında anlayış göstermemiz gerekmektedir (Adler, 1998: 97). Dolayısıyla hasedin ya da çekememezliğin fitrî olduğu inkar edilmeyen bir gerçektir. Bu bakımdan İslâm'da yasaklanan husus, bu duyguyu taşımak değil, bu duygu doğrultusunda amel etmek, bunun gerçekleşmesi için fiile geçmek, koşuşturmadır. His hâlinde kalması zarar vermez. İstenen, onun frenlenmesidir. Ancak bu frenleme işinin tesâdüfî değil, şuurlu ve irâdî olması gerekir. Acz sebebiyle hasedin gereğini yapmayanla, gücü yettiği halde yapmayan farklıdır. Resulullah'ın istediği bu ikinci kısımdır ki nefsi mücahede yapılması söz konusudur. Bu mücahede sırasında bazı şeyler, hasedin olumsuz yönden gelişmesinde etkili olabilmektedir. Hasede sebep ve kaynak olabilen birçok etkenden birkaçı şöyle sıralanabilir:

- Hasedin meydana gelmesinin en büyük sebebi olarak, düşmanlık kabul edilebilir. Özellikle İslam inancından yoksun olan ve bu inanç mensuplarına düşmanlık besleyen kafir ve münafıkların, inançlı insanlara karşı besledikleri kin ve düşmanlıkları, çeşitli ayetlerde dile getirilmektedir.
- Hasedin önemli sebeplerinden biri de, insanın benliğinde bulunan kibir ve gurur duygusudur. Yüce Allah, Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde kibir ve gururla hareket etmenin ne derece kötü bir şey olduğunu açıklamaktadır.
- Tarih boyunca insanlar, makam ve mevki sevgisi münasebetiyle birbirlerine hased etmişler, düşmanlık yapmışlar ve hatta bu yüzden zaman zaman birbirleriyle savaşmışlardır.
- Hedef ve amacına ulaşamama korkusu hased sebeplerindedir. Böyle bir duygu içerisinde bulunan kişi kendi önüne geçebilecek insanlara karşı hased duygusuna kapılarak her türlü kötülüğü yapmaya teşebbüs edebilir.

- Kötü huyluluk ve Allah'ın kullarına verdiği nimetlere karşı cimrilik hasede sebep olabilir.
- Başkasını hor ve küçük görerek kendini beğenmek de hased sebeplerindedir. Hasede kaynaklık eden böyle bir duygu da, Kur'an'ın ruhuna ters düşmektedir. Çünkü Kur'an, insanların olduğunu, hiç kimsenin kimseyi hor ve küçük görmemesinin gerektiğini haber vermektedir (Turgay, 2004: 85-87).

Görüleceği gibi şeytan ve insan hased duygusuna kapılarak, insanoğluna karşı olumsuz bir tavır içerisine girmiştir. İnsanların hasedin olumsuz etkilerinden arınabilmesi, ancak İslâmî bir ahlakla ahlaklanmak ve ilahi aşkla mümkündür. Bu yüzden insan, hasedden kurtulmak için hasedin hükmünü, fiilî ve sözlü olarak bilip nefsinde muhalefet etmelidir.

5. Risâle fi Hased'in Çevirisi

Bismillahirrahmanirrahim

Hamd, âlemlerin Rabbi'nedir. Muhammed (s.a.v.)'e âline ve ashabına salatu selam olsun. Fakir Kadızâde Muhammed el-Müftî el-Erzurumî, Hayy-ı Kayyûm'a diyor ki: Faziletli mudakkik âlim el-Mevlâ Muhammed el-Birgivî, *Tarîkatu'l-Muhammediye* adlı kitabında hased tefsirini ve hased eden kişinin söz ve fiil bakımından zorunluluklarını yerine getirmese saygı görmeyeceğini belirtir. Bunu hadis-i şerif ile delillendirir. Ancak tefsiri delil, delâlet ve beyana ihtiyaç duyar. Müracat edilen delil bakımından, ileride beyan ederken görüleceği gibi tamamlanmamıştır. Esere bazı yorumları meramın açıklanması için yaptım. Allah Müsteân'dır.

Evvela şunu bil ki, kalbe ilk gelen düşüncedir, ki buna nefsin konuşması da denir. İkincisi ise istek heyecanıdır. Bu da insanın tabiatındaki şehvet hareketidir. Bu ilk düşünceden doğar ve buna tabiatın meyli denir. Üçüncüsü, kalbin hükmüdür ki dört şeyi yapmak zorundadır. Yürek, azîm ve niyetin azmi de bir şeyi yapmaya niyet etmektir. Niyet bu noktada kasıtlı olur.

İmâm-ı Gazâlî *İhyâ-yı Ulûmu'd-Din'de* de böyle söylüyor. Râğıb'ın şöyle dediğini naklediyor: "Nefsin konuşmasından en az maruz kaldığı şey fikirler, sonra düşünceler, sonra irade, sonra niyet, sonra da azimdir." İbn Nüceymel *İşbâh ve'n-Nizam* adlı eserinde şöyle der: Söylenenlerin neticesi şudur ki: Günah kastıyla nefse gelen şeyler beş mertebedir.

- Hâcis: (düşünce-kaygı) Şeytanın nefse attığı şeydir.
- Hâtır: Düşüncedir
- Nefsin konuşması: [42^a] Hadisu'n-nefs de denir ve tereddütten doğar.
- Hemm: Tasarlama ve fiili kast etme tercihidir.
- Azim: Kastın kuvveti azmetmeye, elde etmeye karar vermektir.

Herevî, *Şerhu'l-Mesâbil'te* şöyle der: Aklî muhabbet odur ki; aklın gerektirdiği üstünlüğün tercihini icâb eder. Onu seçmeyi gerekli görür. Aklının bildiği şeyden gerektirdiklerini elde eder/kabul eder. Kurtuluşunun bunda olduğunu zanneder. Tabiatın nefret ettiğinden nefret eder.

Tabîi sevgi/muhabbet ise şehvettir ve haberlerin dışındadır. Bazı hadis kitaplarında zikredilir ki; muhabbetin başlangıcı muvafakat, meyil, sevgi, muhabbet ve sonra da insanı çılğına çeviren aşktır. Muvafakat, tabiat, meyil ve nefis içindir. Sevgi, kalp içindir. Muhabbet fuâd (gönül) içindir. O, kalbin bătınıdır. Hevâ, muhabbetin galabesidir. Aşk ise hevânın ziyadesidir.

Merhum Birgivî *Tarîkat'ta* şöyle diyor: Hased, dinî ya da dünyevî bir iyiliğin olduğu birinden nimetin zevâlini dilemektir.¹ Âhirette bir zararı olmaksızın, ya da ona ulaşmamasını istemektir. İnkâr etmeksizin ona muhabbet beslemektir. Fâhru'l-İslâm Ali el-Pezdevî, *Ahlâf ve Âriflerin Makamları* adındaki kitabında şöyle der: Şunu bil ki, hased haramdır. Senden başka birinden nimetin zevâlini sevmen ve ona ulaşmamasını istemendir.

¹ Orada deniyor ki; nimet kafirin ya da fâsıkın olursa, Allah'a karşı işlenen günahı değiştirmek için hasedden şifa arayın. Bu yüzden merhûm Birgivî, hased tefsirinde nimeti açıklıyor.

İmâm-ı Gazâlî, İhyâ'da diyor ki; "hased sadece nimete olur. ² Kardeşini nimetlendirdiğinde senin için iki durum vardır: Birincisi, o nimeti ikrah etmen ve ondan (kardeşinden) zevalini sevmendir. Bu duruma hased denir. Hased, hadd-i zatında nimeti ikrah etmen ve kendisine nimet verileden zevalini istemendir."

Mevlâna Mudakkik İbrahim Leggânî *Tevhîd-i Cevherî*'nin şerhi *Umdetu'l-Mürîd*'de hased konusunda şöyle diyor: "Şer'an, kendine intikalini istesen de istemesen de birdir. Hased edilen kişinin nimetinin zevalini istemendir." ³

Mevlânâ Birgivî (Rahimehullah Teâlâ) *Tarikat Kitabı* hased tefsirinde (bölümünde) Gazâlî'nin *İhyâ'da* tarif ettiğinden sapmış/ayrılmış olabilir. Kitabının kaynağı olmakla birlikte zira Gazâlî'nin zikrettiği şey, hasedin kısımlarını içermiyor. Çünkü belirttiğine göre hubb/sevgi, kerahetin karşıtıdır. O ihtiyarı olan bir sevgidir [42^b].

Hasedin çeşitlerinden biri olan tabii sevgi, din ve akıl cihetinden inkar etmeden nimetin zevalini ya da ulaşmamasını istemektir. Nefsin intisabının faydasız olduğunu bilmektir. Orada yayılıp güçlendiği ve oraya yerleştiği zaman a'raza "Allah, senin dışında birine nimet verdi" diye söyler. Muhakkak ki, Allah Teâlâ Hakîm'dir. Her işini hikmetle yapar. Nefsi, Allah'ın karşısında durup gücü yettiğince onunla mücadeleye sokar. İşte bu sevgi, tartışmasız bir şekilde haseddir. *Tarikat* kitabının yazarının kelimasında da bu, açıkça görünür.

Daha önce de geçtiği gibi Birgivî (r.a.) şöyle der: "O'nun sevgisi Allah'ın nimetinin zevalini istemeye matuftur, yüreği mübeddil yoluna ulaşmaya ve her biri zevale dönüktür. Böylelikle onun tarifi hased kısımlarını içerir. Vav ya da fasıla manasına vâsıldır ki bu makamda aklıma gelen düşüncedir. Şimdi bunu düşün!"

Birgivî (r.a.) diyor: Orada eğer istemeden kalbine gelirse ve bundan dolayı kalbine inkar hissedersen, ittifakla bunda bir mahzur yoktur. Eğer bulamazsan ya da isteyerek olursa zevalini ya da ona ulaşmamasını istersin. Eğer onun gerektirdiklerini yaptıysan ya da onun izi bazı cevarihte ortaya çıkarsa işte bu durumda hased ittifakla haramdır. Ben zâhiri konuşurum. Eğer derse ki, vavın bedeli ilga edilirse yani tabii sevgi nimetin zevali ve ulaşmaması için kalbine gelirse örtüsüz bir şekilde, zevali ve ulaşmaması seçilir. Sen de o düşüncenin kalbine gelmesinden dolayı inkar hissedersen yani din ve akıl cihetinden daha önce de zikrettiğimiz gibi ittifakla bunda bir beis yoktur. Yani bunun icmayla günahı yoktur. Zira bu, kudret elinde değildir. Bunun için o, bununla muâhaze edilemez. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurur: Allah, kimseye kaldıramayacağı yükü yüklemeyiz" (Bakara, 2/286). Zahirî bulamazsan ve vavı bulamazsan demektir[43^a].

Tabii sevgi, kalbine ona ulaşmamasını ya da zevalini ister. Örtüsüz bir şekilde ona ulaşmamasını ya da nimetin zevalini arzu eder de din ve akıl yönünden inkarı bulamazsan, orada yerleşmiş ve onu yok etmeye gücün yetmez. Ya da yok etmek isteği ve tercihi (yüreğine düşmüşse) vs. yok etmeyi istemeye ilave olur. Eğer sen, onun gerekliliklerini yaparsan yani tabii sevgi yok etme ya da yok etme ihtiyarının elbisesiyle ona ulaşmama ihtiyarının örtüsüyle (onun zevalini isterse) iki şekilde olur. *Birincisi*: Tabii sevgi, kalbine onu inkar etmeden düşen sevgidir. O, inkar etmeden söz ve sevgiyle onu zikreder. *İkincisi*: Zevalini isteme elbise/örtüsü ya da ona ulaşmama örtüsü ve iradesi olan tabii sevgidir. Hased tefsirinde şu sözlerle ondan bahsetmiştir: "Nimetin zevalini dilemektir. Eğer tabii sevginin gerekliliklerini yapmazsan iki şekilde olur. Hasedin haramlığı hakkında ihtilafa düştüler. Bu konuda ben, "haramlığı konusunda icma varken nasıl bunu söyleyebilir? derim."

Fâzıl et-Taybî, *Mişkatu'l-Mesabih*'te şöyle der: "Şer'î naslar ve alimlerin icması, hasedin haramlığını ortaya koymuştur." ⁴ Müslüman'ı küçümsemek ve mekruhun istenmesi, kalbî amellerden benzeri şeylerin ve kalbin azminin haramlığını göstermiştir.

²Sonunda hased için diyor ki: Bir adama nimet verilmiş. Sen de ondan zevalini ve o nimetin başkasının olmasını istiyorsun. *Umdet* de denir ki; hased, İblis'in gökyüzünde Allah'a karşı işlediği ilk günahıdır. O'na secde etmedi. Yeryüzünde de Âdem'in bir oğlu diğer kardeşini öldürdüğü zamandır. Ondan son kurbanı kabul edilmemişti. Ondan ikinci kurbanı kabul edildi. Cevherî der ki; hased, kendisine hased edilen kişiden nimetin zevalini dilemendir. Denir ki; hasedi onu çekemez (ona hased eder) yani muzari şekilde Hasûd. Ahfes der ki; "ona hased ediyor" hasedehu kelimesi kesre ile "haseden" olur. Harekelendirerek "hasâdeten şu manadadır: Halkı kıskandırman haram bir haseddir. Hâmil ve Hâmile gibi.

³ İstenen bir işin olmasını istemendir.

İbrahim Leggânî, *Umdetu'l-Mürîd* adlı eserde hased ehlinin kısımlarını açıklamıştır. Orada şöyle der: "Hased, beşer tabiatında yerleşmişse o halde insan hiçbir cinsinin herhangi bir fazilette kendisini geçmemesi için uğraşır."⁵ Hased ehli kısımlara ayrılır. Onlardan kimisi vardır ki, söz ve fiiliyle hased ettiği kişiyle uğraşır, onun peşinden koşar. Kimisi de vardır ki, hasedinin gerektirdiğini yapmaz ve hased edilen kişiden söz ve fiilleriyle o nimetin ondan kalkması için güç yetiremez [43^b].

Bu bölümde Hasan şöyle der: O, günahkardır ki kitapta zayıf hadisler rivayet etmiştir. Bazıları şöyle der:

"Eğer o, nefsinden bunu gideremezse ve gücü yettiğince onun terki için uğraşırsa, hased ettiği kişiden nimetin zevalini dilemekle beraber nefsinde bunu isteyen tersine, işte bu şüphesiz günahkardır."

Bazıları da derki; bu, samimi isteğe benzer. İkabda ulemanın görüşüne zıttır. Camiu's-Sağîr'in şerhi olan *Kevkebu'l-Münîr*'de şöyle diyor: "Hased ve benzerleri gibi kalbî amellerin muâhazesi konusunda icma üzerinde münakaşa vardır."

Mübarek'de şöyle der: "hased ve kibir hakkındaki icma, kalbin kararı ile muâhazeyi açıklamıştır." Birgivî (r.a.), bu ihtilafın günaha kesin niyetle vaki' olan ihtilaf olduğunu söyler. Daha önce *Umde*'de zikrettiğinden anlıyor. Sonra Birgivî (r.a.) orada diyor ki ve İmam-ı Gazâlî onun hürmeti ve /ihramlığı ve Peygamber (s.a.v.)'in şu sözünden dolayı bu fakir onu âdem sandı. "İnsan, üç şeyden kurtulamaz, suizan, tayere ve hased. Suizan edince, buna uygun harekette bulunmayınız. Uğursuz zan (tayere) ettiğiniz şeyi, Allah'a tevekkül ederek yapınız. Hased ettiğiniz kimseyi hiç incitmeyiniz!" buyruldu (Ebu Dâvud, Edeb 52).

İmam-ı Gazâlî, bunu akıl ve din cihetinden mekruh olmakla birlikte Allah'ın nimetinin zevali suretinde tabii sevgiye yorar. Hased, iradede hakikattir. Ki o irade kerâhetin zıddıdır. İki bir araya gelmez. Tabii sevgi olan şehvet ile zıddı olan ölüm haberi öncekilerin hepsinin hilafına bir arada bulunamaz. Çünkü o sonrakilerin hepsiyle bir arada bulunur. Öncekiler ihtiyarîdir, sonrakiler de zorunludur. Helal ve haramden gelmez, tevfiğ Allah'tandır [44^a].

Delilden hâsıl olan zanla zannetti. Fahu'l-İslâm *Ahlâf*'ta amelî ilacı konusunda (hasedin amelî ilacı) diyor ki: Hasedin hükmünü fiilî ve sözlü olarak bilip nefsine muhalefet ederse ve bundan çekinirse hased edilen için ancak hayır diler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor ki: "üç şey vardır ki; kimse bundan kurtulamaz." (Ebu Dâvud, Edeb 52).

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sözünün anlamının şu olduğu anlaşılıyor: Hased ettiğin zaman haksızlık yapma/zulmetme. Hased ettiğinde nefsine karşı çık. Onun talep ettiklerinden uzak dur. Kiskanılan kişi için hayır dile. Hased ettiğin için istiğfar ve tevbe et.

Câmiu's-Sağîr'de Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bu sözüne delâlet ediyor. "Ümmetim için üç lüzum vardır. Su-i zan, hased ve kıskançlık." (Ebu Dâvud, Edeb 52). Zannı yaptığın zaman onu tasdik etme/uygulama. Hased ettiğin zaman Allah'tan bağışlanma dile. Kıskançlık ettiğin zaman tövbe et.

Beyan'ın şerhinde Münavî diyor ki: Allah'tan bağışlanma dile. Yani yaratılış ve tasarrufunda O'na itizarından dolayı tevbe et. Zira o, Hakîmdir. Her şeyi hikmetle yapar. Bu eser de bu hadise işaret ediyor. Bu üç şeyin tedavi gerektiren kalp hastalıklarından olduğunu, ilacının ise orada zikredildiğini söyler.

İki hadis arasında bir çelişkinin olmadığı açıktır. İkişisiyle de amel edilebilir. *Câmiu's-Sağîr*'de zikredilen hadisin beyanında Birgivî (r.a.)'nın söylediği benim şiirim değildir. O, şöyle diyor: "hased, iradede bir hakikattir. Bunun anlamı şudur: Hased, irade elbisesini giyinmiş tabii sevgidir." *İhyâ'da* da bu böyledir. Gazâlî diyor ki: "hased, kerih görmek ve nimet verilen kişiden nimetin zevalini istemektir. Bu, ihtiyarî bir sevgidir. Daha önce geçtiği gibi, öncekiler beyanun ihtiyarî, sonrakiler beyânun gereğidir. Öncekilerden kastedilen şey, [44^b] irade ve kerahettir. Sonrakilerden kasıt ise, şehvettir. Yani tabii sevgi ve nefrettir. İrade ve şehvet bir arada

⁴ Kevkeb adlı eserde diyor ki: Hased sebebi insan tabiatında yaratılmış, yoğrulmuştur. Cinsine üstün olmak ister. Başkasında kendisinde olmayan bir şeyi gördüğünde yükselmek/onun üstüne çıkmak ya da onunla eşit olmak için o nimetin ondan kaybolup gitmesini ister.

⁵ *Umde*'de şöyle geçer: İnsanlar kanun koruyucular ve diğerleri hasedin haramlığı, çirkinliği; onun Hakk'a itiraz ve ona karşı bir inatlaşma olduğunda müttefiklerdir. Hased eden kimseden başkasına nimet verildiği zaman Allah'ın fiilini iptal etmek ve fazlını izale etmek ister.

bulunabilir. Mizacı düzeltmek için bal yemede olduğu gibidir. Kerahetle de bir arada olabilir. Zararından kaçınmak için mizacın hastalığı gibidir. İrade ve nefret de bir arada bulunabilir. Kendisine faydalı olması için hasta mizacın ilaç içmesinde olduğu gibidir. Nefretle de bir arada bulunabilir. Mizacı düzeltmekte olduğu gibidir.”

Birgivi, kitabında diyor ki; Hasan’a hased hakkında soruldu: O da dedi ki; açığa vurmadıkça sana zarar vermeyecek olan bir sıkıntıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in şu sözü, Muhakkak ki Allah (cc), konuşup açığa vurmadıkça kendi kendine söylenen şeylerden yapmadığı müddetçe ümmetimi muaf tuttu (Buhârî, Rikâk, 30).

Ebu Hureyre’den merfu olan bu hadisi zikretti. Belki de bu Hasan (bu Hasan-ı Basrî)’dir. *Umde’de* zikredien Hasan’dır. Bu kısımda Hasan diyor ki: o, günahsızdır. Orada zayıf hadisler rivayet etti. *Miškatu’l-Mesâbih’te* Ebu Hureyre’den onun şöyle dediği rivayet edilir. Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Ümmetim, konuşmadığı ya da yapmadığı süreçte göğüslerinin verdiği vesveseden muaf tutuldu” (Buhârî, Rikâk, 30).

Ümmetinden muaf tuttu ifadesi için Leys der ki: “Vesvese, nefsin konuşmasıdır. Kalpte ortaya çıkan düşünceler eğer rezilliklere ve günaha çağırıyorsa buna vesvese denir. Eğer marazî özelliklere çağırıyorsa buna da ilham denir.” Şunu bil ki, vesvese zarurî ve ihtiyarî olmak üzere iki çeşittir. Zarurî olan baştan beri göğüste cereyan eden düşüncelerdir. İnsan, bundan kurtulamaz. Bütün ümmet bundan muaftır. İhtiyarî olan ise, kalpte cereyan eder. Onu fiilen yapmayı ve ondan lezzet almayı ister. Birinin kalbinde bir kadının sevgisinin dolaşması durumu gibidir. Bu halde devam etmekte ısrar eder. O kadına ulaşmayı amaçlar [45^a]

Buna benzer günahları işlemek ister. Bu çeşitten Allah Teâlâ bu ümmeti Peygamber Efendimiz (s.)’in kerem ve şerefine affetmiştir. Fâsid akaid ve benzeri ahlak ve bunun gibi şeyler, göğüslere verilen vesvese cümlesine girmekten soyutlanmıştır.

Nihaye sahibi diyor ki; “nefslere verilen vesvese değil “nefslerin konuştuğu” şeklinde rivayet edilmiştir. Burada *Mef’ûle* nasb edilmiştir. Faile *raf’* etmek caizdir. Nasb etmek ise daha münasib ve daha doğrudur. Çünkü zâhir tabiatın elde etmeye çalıştığı kısımdır. Tâ ki, gerçekleşinceye kadar ona uyar. İşe olan özlemi sebebiyle onun göğsüne vesvese verir. *Raf’* rivayetinin gerektirdiklerine karşı istemeden ona saldıran o değildir. Bu, şârihlerin kelimeleridir.”

Şeyh Muhyiddin en-Nevevî, İmam-ı Mazerî’den şöyle rivayet eder: “Kadı Ebu Bekir b. et-Tayyib dedi ki: Kim bir ma’siyete kalbiyle azmederse ve nefsi ona alışırsa, itikadında günaha girmiş olur. Onu yapmaya kesin kararını verir. Allah Teâlâ, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vasıtasıyla kudsî bir hadiste şöyle buyurmuştur: “Kulum bir günah işlemeyi aklından geçirdiği zaman onu yazmayın. Eğer onu işlerse onu bir günah olarak yazın.” (İbn Hibban, Sahih, 38) hadis şunu gösteriyor ki; kim günaha alışmazsa ve bu istikrar olmaksızın fikrinden geçerse işte buna “hemm” (tasarlama) denir. Azm (kesin olarak yapmaya karar vermek) ve âmm birbirinden farklıdır. Muhaddis ve fâkihlerin çoğu karşı çıkar ve hadisin zâhiriyle hükmeder. Kadı İyaz der ki: “selefin geneli, muhaddisler ve fâkihlerden ilim ehli Kadı Ebu Bekir’in görüşündedir. Ona göre hadisler, kalbî amellerin muâhaze gerektirdiğini gösterir. Fakat onlar şöyle der: “Bu azim, bir günah olarak yazılır.⁶ Onun yapmamış olmasından ötürü, tasarladığı günah değildir” [45^b].

Allah’tan korkmadan ve yetki almadan bir kesici onu kesti. Fakat ısrar ve kesin niyet ma’siyettir ve günah olarak yazılır. Onu işlediği zaman ikinci defa günah yazılır. Allah Teâlâ’dan korktuğu için onu yapmayı terk ederse hadiste olduğu gibi ona sevap yazılır. Muhakkak ki o benim cezamdan dolayı onu terk etti. Bu yüzden de onu bırakması Allah’tan

⁶ Tahsisin delaleti, çoğunluğun görüşüdür, herkesin görüşü değildir. Mukarrar olduğu gibidir. Bazı havâs’ta Beyzavî Tefsiri, Kurtubî’den naklen şöyle diyor: Nûn (Kalem) suresinde “Cennet ashabını denediğimiz gibi...” âyetinde buyurduğu gibi, ma’siyete azmetmenin insanın muâhaze edildiği hususlardan olduğuna delildir. Çünkü onlar, mesâkin’in men edildiği şeyi yapmaya azmettiler ve yapmadan önce cezalandırıldılar. Şu âyete bakılırsa “*Ancak şunlar ki küfür ettiler hem Allah yolundan ve o Mescidi haramdan meni*” ediyorlar ki biz onu, mukîm ve müsafir içinde müsavî olmak üzere, umum insanlar için yapmışız ve her kim onun içinde zulm ile ilhad ile bir irade ederse ona muhakkak elîm bir azâb tattırırız” (Hac, 22/25) Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in şu sözü gerçekleşmiş/doğru çıkmıştır. “İki Müslüman kılıçlarıyla birbirlerinin üzerine yürürlerse öldüren de ölen de ateştedir!” (Bu söz üzerine Resûl-i Ekrem’e): “Ey Allah’ın Resûlü! Katili anladık ama maktûl niye ateşte?” diye sorulmuştu. “Çünkü o da kardeşini öldürme hırsı taşıyordu!” cevabını verdi. Bir başka rivayette ise: “O da kardeşini öldürmek istemişti” demiştir. (Buhari, Diyat 2, Fiten 10; Müslim Fiten 14; Ebu Davud, Fiten 5; Nesai, Tahrim 29).

korkması sebebiyle oldu. Amel defterine yazılmayan hemm (tasarlama, akıldan geçirme) ise nefsin alışmadığı havâtır (düşünceler) buna ne niyet ne azm, ne de akit eşlik eder. Bu, Kadı'nın sözünün sonudur daha artmaz.

Şer'î naslar, istikrarlı kalbin azmi yüzünden muâhaze olunacağını gösterir. Fâzıl et-Taybî'nin *Mişkat* şehrinde geçtiği gibidir. Bu konuda kesin delillerden biri Resulullah Efendimiz (s.a.v.)'in şu hadisidir: "İki Müslüman kılıçlarıyla birbirlerinin üzerine yürürlerse öldüren de ölen de ateştedir!" (Bu söz üzerine Resûl-i Ekrem'e): "Ey Allah'ın Resûlü! Katili anladık ama maktûl niye ateşte?" diye sorulmuştu. "Çünkü o da kardeşini öldürme hırsı taşıyordu!" cevabını verdi. Bir başka rivayette ise: "O da kardeşini öldürmek istemişti" demiştir" (Buhari, Diyat 2, Fiten 10; Müslim, Fiten, 14; Ebu Davud, Fiten, 5; Nesai, Tahrim 29). Bu da sadece irade (istemekle) bile insan cehennem halkından olabileceğini gösteren nasırdır.

Fâzıl Birgivi (r.a.) sadece kalpte bulunan hasedin haram olmadığına şu hadisi delil getirmiştir. "Muhakkak Allah Teâlâ ümmetinden hasedi affetmiştir."⁷ Bu, kesin bir tezattır. Hased ettiğinde Allah'tan bağışlanma dile, hadisinin tahsisi zannîdir. Tahsis edilmiş âm zannîdir. Kesin delil, günaha kesin kararın haramlığına karşı değildir. *Bezâzî'de* günahı tasarlamanın kerahetinden bahseder. Günah işlemeye kesin karar vermezse günah işlemez. Kesin karar verirse azmetme günahı kazanır. Küfür gibi mücerred azmi tamamladığı zaman cevarihle amel günahını işler. Allah Teâlâ'nın yardımıyla izahat tamamlandı. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'ya mahsustur.

Telif tarihi zilhicce sene 1150, yazılış tarihi 1160.

Mazlum olarak öldürülmesine rağmen nasıl olur da Allah'ın niyet ve tasarlamayla muâhaze etmeyeceğini düşünür. Bunların hepsi kulun ihtiyarındadır ve bununla muâhaze olunacaktır [46^a].

Sonuç

Kadı-zâde, medrese eğitimine Erzurum'da başlamış ve ardından İstanbul'da tamamlamıştır. Dönemin şartlarına göre en üst seviyede bir ilim tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda resmi görevlerde de bulunmuş olan müellif, Hanefi-Maturidi çizgisinde bir inanç ve düşünce anlayışına sahip halde bu ekolün temel kaynaklarına atıfta bulunmuştur. Çalışmaya konu olan onun hayatından ziyade *Risâle fi Hased* adlı eseri olduğu için eser ve hased kavramı ele alınmış şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır.

Kadı-zâde'nin hased risalesinin dili Arapça olup dört bölümden müteşekkildir. Hased kavramının detaylı şekilde ele alınan eserin ilk iki bölümünde hased kavramı tanımlanmış, hased çeşitlerinden bahsedilmiştir. Sonraki bölümlerde de hasedden kurtulmanın yolları ve kalbe gelen düşüncelerin sorumluluğundan bahsedilmiştir. Bununla birlikte müellif, günah kastıyla nefse gelenleri de düşünce, şehvet, tasarlama ve azmetme olarak dört aşamada açıklamıştır. Ayrıca hasedi haram ve helal olarak ikiye ayırır. Haram hasedi kalpteki iradeli tabii sevgi olarak tanımlar. Helal hased ise, istemeden kalbe gelen ve inkar hissedilmeyen hisler olarak görür.

Kadı-zâde'nin bahsettiği helal hasedden kastı, gıptadır. Hasedle gıpta kavramları birbirine zıttır. Tıpkı tevazu ile tezellül, vakar ile tekebbür, israf ile cömertlik gibidir. Bunlar görünüşte benzerlik taşısalar da gerçekte zıttırlar, biri övülen biri de yerilendir. Hasedin sebebi, insan fitratından gelir. Normalde, insanoğlu, kendi hemcinslerine karşı üstün olmak arzusu ile yaratılmıştır. Bu his gereklidir, insanın bu fitrî meyli bir kusur değil bilakis bir imtiyazdır. Ancak bunun akıl ve irade ile dengelenmesi gerekmektedir. Denge halindeki üstünlük sevgisi ise "gıpta"dır. Bu, başkasında olan nimetin kendinde de olmasını temenni etmektir. Gıptada, başkasının o nimetten mahrumiyetini temenni yoktur. Halbuki hased, kendisinde olmayan nimeti başkasında görünce, onun bu nimetten mahrum kalarak kendi seviyesine düşmesini istemektir. Görüldüğü üzere, karşı tarafın mahrumiyeti ile kendisinin yükselmesi veya en azından eşitlenmesini istemek (hased) ile ondaki nimete sahip olarak ona yetişmeyi veya onu geçmeyi temenni etmek arasında büyük fark mevcuttur. Bu açıdan gıpta müminin, hased münafığın vasfıdır.

⁷ Kaynaklarda mevcut değildir.

Kadıẓâde, risalenin son bölümünde kalbe gelen düşünce çeşitlerinden bahsetmektedir. Kalbe gelen düşüncelerin hangilerinden sorumlu olduğunu hadislerle birlikte izah etmektedir. Sorumluluğun iradeye bağlı olarak fiillerle gerçekleştikten sonra oluşacağını söyler. Ona göre günahı tasarlamak çirkindir. Ancak günah işlemeye kesin karar verilmezse günah işlenmiş olunmaz. Kişi, günahı işlemeye kesin karar verirse azmetme günahı kazanır. Bu izahlarından anlaşılacağı üzere o, kelamî bir bakış açısı gerçekleştirerek hased kavramını itikadî açıdan da değerlendirmiştir.

Kadıẓâde'nin üzerinde durduğu hased konusunun özünde hased duygusunu insandan çıkarılıp atılmaması gerçeğidir. Ona göre yapılması gereken, bunların istikâmetini değiştirmektir. Bir kısım kötülöklere, kötölökleri fiil haline getirenlere, İslâm'a, Müslüman'a kin ve adâvet besleyenlere, nefis hesabına değil, Allah hesabına olmak üzere kin ve adâvet gereklidir. Bu duygular insan yaradılışında olduğuna göre, bunların meşru bir kullanım yeri olmalıdır. Bu hisler aslında âhireti kazanmak için verilen sermaye hükmündedir. Ancak yanlış yönde kullanılan hased, insan benliğinde var olan kin ve düşmanlık gibi olumsuz duyguların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İnsana düşen bu olumsuz hislerden kendini arındırmasıdır. Dolayısıyla kötü olan, bu duygunun insanda bulunması değil, bu duygunun kötüye kullanılmasıdır.

KAYNAKÇA

- ADLER, Alfred (1998). *Yaşama Sanatı*, Çev.: Kamuran Şipal, İstanbul.
- ATEŞ, Nilüfer (2007). "Erzurum'lu Kadıẓâde Efendi'nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa.
- AYNİ, Mehmet Ali (1939). *Türk Ahlakçıları*, İstanbul.
- BAĞDATLI, İsmail Paşa (1955). *Hediyetu'l-Arifin*, İstanbul.
- BURSALI, Mehmed Tahir, (1333). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul.
- CEVHERİ, İsmail b. Hammad (1984). *es-Sıbah*, Beyrut.
- CÜRCANİ, Ali b. Muhammed eş-Şerif (1990). *Kitabu't-Ta'rifat*, Beyrut.
- ÇAĞRICI, Mustafa (1998). "Hased", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DÖLEK, Adem (2002). "Hadisler Işığında Hased Hastalığı ve Psikoterapi", *Harran Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa.
- GAZALİ, Muhammed b. Muhammed (tsz.). *İhyâ-u Ulumu'd-Din*, Beyrut.
- İSFAHANİ, Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb (1986). *el-Müfredat*, İstanbul.
- İBN HACER, Ebu Abdilâh Muhammed b. İsmail (1987). *Fethu'l-Bari*, Mısır.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (1990). *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut.
- İŞLER, Hulusî (1969). *İmam-ı Birgivi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul.
- KADIZÂDE, Mehmed Arif b. Muhammed el-Erzurumi (tsz.). *Bahru'l-Risâle*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, no.387.
- , (tsz.). *Risâle fi Hased*, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü, no:1502.
- KIRBOĞA, Mehmed Ali (1974). *Kamusu'l-Kütüp ve Mevzuatı'l-Müellefat*, Yeni Kitap Basımevi, Konya.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1960). *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul.
- MUHASİBİ, Ebu Abdillâh el-Haris b. Esed (tsz.). *er-Riâye li Hukukiliah*, thk.: Abdulkadir Ahmet Ata, Beyrut.
- PEÇEVİ, İbrahim (1283). *Tarih-i Peçevî*, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- RIFAT, Ahmet (tsz.). *Ahlak Sözlüğü*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman Yay., İstanbul.
- SOM, Mehmed Nusret (2010). *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, Ali Şükrü Matbaası, Ankara.
- SULUOĞLU, Muhammed Hanefi (2010). Kadıẓâde Erzurumî ve Kâşif-u Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzah Adlı Risalesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- TURGAY, Nurettin (2004). "İslâm'da Hased Kavramı", *Tasavvuf*, Sayı: 12, Ankara.
- UYLAŞ, Sait (2006). "Erzurum'lu Kadı zade Mehmed Efendi ve Kuran'a Dair Bir Risalesinin Tanıtımı", *Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum.
- YÜKSEL, Emrullah (1992). "Birgivi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- , (1977). "Mehmet Birgivi", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara.